

УДК 343.82

Костянтин Марисюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0002-7483-3836>

Наталія Слотвінська

Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
<https://orcid.org/0000-0002-2756-4557>

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2021.29.133>

© Марисюк К., Слотвінська Н., 2021

Стаття присвячена аналізу принципу справедливості та його місця у системі принципів призначення покарання.

Доведено, що особливістю принципу справедливості є те, що він має комплексний характер, акумулює в собі всі інші принципи. Якщо будуть порушені вони, порушується і принцип справедливості. Несправедливим буде призначення покарання, якщо не будуть дотримані передбачені нормами кримінального закону вимоги до призначення покарання; якщо призначення покарання порушує право особи на честь та гідність – воно також буде несправедливим; якщо особі призначається покарання, виходячи з її політичних переконань або соціального статусу – це також несправедливо; призначення покарання особі, яка не вчинила кримінального правопорушення є порушенням принципу справедливості; якщо при призначенні покарання не враховуються особистість підсудного, пом'якшуючі чи обтяжуючі обставини та інші обов'язкові фактори – в цьому випадку крім того, що порушується принцип індивідуалізації покарання, порушується також принцип справедливості.

Констатовано, що, не зважаючи на доволі широке коле досліджень у цій сфері, питання правового механізму реалізації принципу справедливості призначення покарання було і продовжує залишатися таким, що потребує наукового дослідження.

Ключові слова: принцип, справедливість, кримінальна відповідальність, права, обов'язки.

Постановка проблеми. Покарання є важливим та необхідним засобом захисту суспільних відносин від кримінальних правопорушень та ефективним механізмом їх попередження. З давніх часів законодавство кожної держави приділяло велику увагу видам покарань та правилам їх призначення.

Як захід державного примусу, покарання повинне відповідати певним вимогам та призначатися з додержанням відповідних принципів. Воно не повинно бути жорстоким, має застосовуватися тільки як крайній засіб забезпечення законності, повинно застосовуватися тільки за вчинене кримінальне правопорушення та відповідати іншим вимогам законодавства і моральним засадам

суспільства. Ефективність і законність призначення покарання, як важливого елементу діяльності суду в кримінальному провадженні, залежить від дотримання відповідних принципів його призначення.

Принципи призначення покарання є окремою категорією кримінального права. Думки науковців щодо визначення поняття принципів призначення покарання та їхніх видів розходяться. Конкретний вичерпний перелік видів таких принципів сформулювати неможливо. Їх може бути безліч. Проте, в кримінально-правовій літературі всі дослідники проблеми призначення покарання обов'язково включають до видів принципів призначення покарання принцип справедливості.

Аналіз дослідження проблеми. Питання принципів призначення покарання слугували предметом наукових розвідок вітчизняних науковців, таких як Р. вереша, А. Нікітін, В. Туляков, М. Федоров та ін.

Не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених проблемам призначення покарання загалом, а також принципу справедливості зокрема, значна кількість питань і досі залишаються спірними та не знаходять одностайності у колах науковців та практиків.

Мета статті. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої наукової статті неможливо розкрити всі питання, пов'язані з усіма підходами до настільки широкої та багатогранної теми, ми звернемо увагу лише на найбільш значимі та цікаві з нашого погляду питання, та й то лише у частині базових положень, залишивши все інше для подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Принципи призначення покарання є керівними ідеями, яким повинні відповідати всі правові норми, що регламентують призначення покарання. Ці принципи складають певну систему і перебувають між собою у взаємозв'язку та взаємодії.

С. Велієв вважає, що принципи призначення покарання поділяються на загальні принципи та особливий принцип, який є похідним від загальних. Таким особливим принципом є індивідуалізація покарання. Отже, до системи загальних принципів призначення покарання належать: 1) законність; 2) справедливість; 3) гуманізм; 4) рівність перед законом; 5) відповідальність за вину; 6) індивідуалізація покарання [1, с. 124].

Оскільки всі принципи призначення покарання перебувають в єдиній системі, вони мають спільну мету – встановити основи, умови, порядок, характер та обсяг застосування судом мір покарання відповідно до його мети та завдань кримінального законодавства. Принцип справедливості в цій системі взаємопов'язаний з іншими принципами призначення покарання.

О. Городнова зазначає, що справедливість – це сукупність двох принципів: рівності та гуманізму. Обґрунтовує він це твердження тим, що в справедливості поєднуються в якості елементів (сторін) принципи рівності громадян перед законом і гуманізму. Перший з них виражається в точній відповідності відповідальності суспільній небезпеці злочину. Другий – в більш гуманному підході до суб'єктів кримінального правопорушення, соціально-індивідуальні особливості яких виключають застосування єдиного масштабу відповідальності [2, с. 93-94]. Законодавче визначення принципу справедливості може бути зроблене через нормативні дефініції принципів рівності та гуманізму. Його вираження через зміст цих принципів, як показує досвід соціально-філософсько-юридичних вчень, є найбільш ефективним способом донесення ідеї справедливості до її сприйняття в суспільній свідомості [3, с. 184].

А. Нікітін у своєму дослідженні зазначає, що у КК України нічого не сказано про принципи призначення покарання, проте їх можна сформулювати самостійно, виходячи з положень, закріплених у розділі КК України, присвяченому призначенню покарання; крім того, багато дослідників поряд із загальними засадами призначення покарання виділяють ряд принципів призначення покарання, серед яких принцип справедливості, що полягає, насамперед у тому, що покарання має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним устоям суспільства, переконувати громадян у правильності кримінально-правової політики держави в цілому [4, с. 189–190].

Б. Здравомислов зазначає, що принцип справедливості координується з принципом рівності всіх перед кримінальним законом. Винна особа повинна понести об'єктивну відповідальність незалежно від соціального статусу, посади та ін.

Принцип рівності перед законом, з яким пов'язаний принцип справедливості, на думку судді Конституційного Суду України Івашенка В.І. означає, що призначення покарання особам за протиправне діяння не може ставитися у залежність від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Притому до певного (визначеного законом) кола осіб повинна застосовуватися одна й та ж норма кримінального законодавства без будь-якої дискримінації.

Принцип справедливості тісно пов'язаний з принципом індивідуалізації покарання.

Співвідношення між справедливістю та індивідуалізацією покарання полягає в наступному: справедливість є морально-правовою категорією, а індивідуалізація – правовою категорією; справедливість є ширшим поняттям, тому що охоплює й інші норми; якщо принцип індивідуалізації вказує, що потрібно враховувати при призначенні покарання, то принцип справедливості показує, як повинні враховуватися ці фактори [1, с. 308].

Індивідуалізація покарання має свої межі, визначені санкціями статей Особливої частини та положеннями Загальної частини КК України. Принцип справедливості буде дотриманий у випадку, якщо та чи інша обставина, що стосується характеру та ступеня суспільної небезпечності та особи обвинуваченого, буде або позитивною, або негативною, а нейтральні обставини не мають значення під час індивідуалізації покарання. Крім цього, одні й ті ж обставини не можуть бути одночасно позитивними та негативними індивідуальними ознаками.

В рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року №15-рп/2004 зазначено, що у сфері реалізації права справедливості проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності кримінального правопорушення і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому кримінальному правопорушенню; категорія справедливості передбачає, що покарання за кримінальне правопорушення повинно бути співрозмірним кримінальному правопорушенню. Справедливе застосування норм права – це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад кримінального правопорушення та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами вчиненого і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Оскільки кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння, важливим принципом призначення покарання є відповідальність за вину.

Розуміння поняття вини, що міститься в ст. 23 КК України, і яке засноване на психологічній теорії вини, розширене положенням ст. 62 Конституції України – “Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”. В цьому контексті вина розуміється більш широко [5, с. 111].

Презумпція невинуватості – фундаментальний принцип кримінального судочинства, який є продовженням принципу кримінально-правової справедливості. Будь-який обґрунтований сумнів в доказах повинен тлумачитися на користь обвинуваченого [2, с. 235]. Презумпція невинуватості має виражатись і в заявах офіційних осіб, які виступають в ході судового процесу, і в діях судді в ході судового розгляду, і в ставленні до особи після винесення виправдального вироку чи припинення провадження у справі.

Деякі вчені наголошують на необхідності утвердження у кримінальному праві презумпції правоти та пріоритетності прав потерпілого, яка протиставлятиметься конституційному принципу презумпції невинуватості особи [6, с. 221].

Законодавче визначення поняття вини зобов'язує встановлювати у будь-якому складі кримінального правопорушення наявність психічного ставлення особи до наслідків своїх діянь, хоча конструкція складу відповідного правопорушення не передбачає ніяких наслідків вчиненого як обов'язкової ознаки останнього [7, с. 144].

Отже, можна зазначити, що вина особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є справедливою умовою притягнення її до кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Особливістю принципу справедливості є те, що він має комплексний характер, акумулює в собі всі інші принципи. Якщо будуть порушені вони, порушується і принцип справедливості [3, с. 180]. Несправедливим буде призначення покарання, якщо не будуть дотримані передбачені нормами кримінального закону вимоги до призначення покарання; якщо призначення покарання порушує право особи на честь та гідність – воно також буде несправедливим; якщо особі призначається покарання, виходячи з її політичних переконань або соціального статусу – це також несправедливо; призначення покарання особі, яка не вчинила кримінального правопорушення є порушенням принципу справедливості; якщо при призначенні покарання не враховуються особистість підсудного, пом'якшуючі чи обтяжуючі обставини та інші обов'язкові фактори – в цьому випадку крім того, що порушується принцип індивідуалізації покарання, порушується також принцип справедливості.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що справедливість – одна з основоположних соціальних категорій та асоціюється, насамперед, з правом. Особливе місце категорія справедливості займає в кримінальному праві, зокрема в процесі призначення покарання. В цьому випадку мова йде про принцип справедливості призначення покарання, дотримання якого забезпечує реалізацію мети покарання. Особливість принципу справедливості полягає в тому, що він органічно входить до змісту всіх інших принципів призначення покарання – законності, гуманізму, рівності перед законом, відповідальності за вину, індивідуалізації та зводить їх до певної системи. Не зважаючи на доволі широке кола досліджень у цій сфері, питання правового механізму реалізації принципу справедливості призначення покарання було і продовжує залишатися таким, що потребує наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велиев С. (2004). Принципы назначения наказания. Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”. 388 с.
2. Городнова О. (2013). Феномен справедливости как критерий оценки и модернизации уголовного закона и наказания: философско-этический, исторический и правовой аспекты: монография. Москва : Юрлитинформ. 384 с.
3. Мальцев В. (2004). Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. Санкт-Петербург : Издательство “Юридический центр Пресс”. 694 с.
4. Нікітін А. (2014). Принципи та загальні засади призначення покарання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. №7. С. 187–190.
5. Вереша Р., Сулим Л. (2012). Зміст та значення психологічної теорії вини в кримінальному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. № 3. С. 107–112.
6. Туляков В., Макаренко А. (2013). Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. № 1. С. 208–227.
7. Федоров М. (2013). Поняття вини у сучасній юриспруденції. *Наука і правоохорона*. № 2. С. 140–147.

REFERENCES

1. Veliyev S. (2004). **Printsipy naznacheniya nakazaniya** [Principles of sentencing]. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo R. Aslanova “Yuridicheskiy tsentr Press”. 388 p.
2. Gorodnova O. (2013). **Fenomen spravedlivosti kak kriteriy otsenki i modernizatsii ugovnogo zakona i nakazaniya: filosofsko-eticheskiy, istoricheskiy i pravovoy aspekt** [Phenomenon of justice as a criterion for assessing and modernizing criminal law and punishment: philosophical and ethical, historical and legal aspects]. Moskva : Yurlitinform, 2013. 384 p.

3. Mal'tsev V. (2004). **Printsipy ugolovnoho prava i ikh realizatsiya v pravoprimeritel'noy deyatel'nosti** [Principles of criminal law and their implementation in law enforcement]. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo "Yuridicheskiy tsentr Press", 2004. 694 p.

4. Nikitin A. (2014). **Pryntsypy ta zahal'ni zasady pryznachennya pokarannya** [Principles and general principles of sentencing]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 2014. No.7. Pp. 187–190.

5. Veresha R., Sulym L. (2012). **Zmist ta znachennya psykholohichnoyi teoriiy vyny v kryminalnomu pravi** [The content and significance of the psychological theory of guilt in criminal law]. Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy. 2012. № 3. Pp. 107–112.

6. Tulyakov V., Makarenko, A. (2013). **Pryznachennya pokarannya** [Sentencing]. Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy. 2013. No.1. Pp. 208–227.

7. Fedorov M. (2013). **Ponyattya vyny u suchasniy yurysprudentsiyi** [The concept of guilt in modern jurisprudence]. Nauka i pravookhorona. 2013. No. 2. Pp. 140–147.

Дата надходження: 04.01.2021 р.

Kostyantyn Marysyuk

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Department of Criminal Law and Procedure,
Doctor of Law, Prof.

Natalia Slotvinska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
assistant of the Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D.

THE PRINCIPLE OF JUSTICE AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF PUNISHMENT

The article is devoted to the analysis of the principle of justice and its place in the system of principles of sentencing.

It is proved that the peculiarity of the principle of justice is that it has a complex character, accumulates all other principles. If they are violated, the principle of justice is violated. It will be unfair to impose a sentence if the requirements for the imposition of a sentence stipulated by the norms of the criminal law are not complied with; if sentencing violates a person's right to honor and dignity, it will also be unfair; if a person is sentenced based on his or her political beliefs or social status, this is also unfair; sentencing a person who has not committed a criminal offense is a violation of the principle of justice; if the sentencing does not take into account the identity of the defendant, mitigating or aggravating circumstances and other mandatory factors – in this case, in addition to violating the principle of individualization of punishment, the principle of justice is also violated.

It was stated that, despite a fairly wide range of research in this area, the issue of the legal mechanism for implementing the principle of fair sentencing has been and continues to be in need of research.

Key words: principle, justice, criminal liability, rights, responsibilities.